

Aytən Bəylərova
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ayten_beylerova@mail.ru

Linqvokulturoloji kontekstdə konnotativ mənə

Açar sözlər: linqvokulturologiya, milli-mədəni konnotasiya, konnotativ, assosiasiya, intensiya

Ключевые слова: лингвокультурология, национально-культурная коннотация, коннотативный, ассоциация, интенция

Key words: linguoculturology, national cultural connotation, connotative, association, intention

Son zamanlar dilçilikdə linqvokulturologiya və koqnitiv dilçiliyə daha çox diqqət yetirilir. “Dil və mədəniyyət” probleminə bu və ya digər dərəcədə toxunan çoxlu sayda elmi yazılar dil hadisələrinin kumulyativ (dil tərəfindən qorunan mənəvi zənginlik haqqında məlumatın əksi, təsbit olunması və qorunması qabiliyyəti) [1, s.190], kulturoloji (mədəniyyətlə əlaqədar məlumatların əksi) funksiyaları ilə əlaqələndirilmiş şəkildə öyrənilməsinin aktuallığını göstərir.

XXI əsr dilçiliyində meydana gəlmiş yeni dilçilik istiqaməti olan linqvokulturologiyada dil, sadəcə, kommunikasiya və dərkətmə vasitəsi kimi deyil, millətin mədəniyyət kodu kimi də nəzərdən keçirilir. Linqvokulturologiya – dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini öyrənən elmdir, dili mədəniyyətlə əlaqəli tədqiq edən humanitar fəndir. Bu elmin əsas vəzifəsi dil və mədəniyyətin, dil və etnosun, dil və xalq mentalitetinin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi və təsviridir. O, “dil, mədəniyyət, insan şəxsiyyəti” triadası [2] əsasında yaranmışdır.

V.N.Teliya linqvokulturologiyayı etnolinqvistikanın bir hissəsi kimi nəzərdən keçirir. Onun fikrincə, linqvokulturologiya dil və mədəniyyətin sinxron qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir və təsvir edir [3, s. 217-218].

Linqvokulturologiyanın sinxron xarakterinin belə konkretləşdirilmiş izahı A.A.Potebnya, V.V.Vinoqradov, M.M.Pokrovski, D.S.Lixaçev, Y.M.Lotman kimi alimlərin konsepsiyaları ilə, onların dilin ifadə vasitələrinin etnomədəni xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına dair fikirləri ilə bağlıdır [4; 5; 6; 7; 8].

Fikrimizcə, linqvokulturologiyada dil və mədəniyyətin yalnız sinxron deyil, eyni zamanda, diaxron qarşılıqlı əlaqəsi də öyrənilir. Belə ki, müasir dillərdə mədəniyyətin izləri dilin mədəniyyətlə tarixən yaranmış əlaqəsinin də nəticəsi, göstəricisidir.

V.A.Maslova linqvokulturologiyanın obyekt-predmet sahəsinə daha geniş yanaşır, onun bir neçə istiqamətini göstərir: “1) linqvistik ölkəşünaslığın predmeti – ekvivalentsiz leksika və lakunalar, linqvistik ölkəşünaslıq linqvokulturologiyanın tərkib hissəsi olduğu üçün bunlar onun (linqvokulturologiyanın – A.B.) da predmeti olur; 2) mifolojişdirilmiş dil vahidləri: dildə möhkəmlənmiş arxetip və mifologemlər, ayin və inanclar, mərasim və adətlər; 3) dilin paremioloji fondu; 4) dilin frazeoloji fondu; 5) etalonlar, stereotiplər, simvollar; 6) dilin metafora və obrazları; 7) dillərin üslubi sistemi; 8) nitq davranışı; 9) nitq etiketi sahəsi” [9, s.28-29].

XX əsrin sonunda V.A.Maslovanın qeyd etdiyi istiqamətlərdə çalışan dörd Rusiya linqvokulturoloji məktəbi yaranır. Hər bir istiqamətin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, ümumiləşdirilmiş şəkildə linqvokulturologiyanın məqsəd və vəzifələri formalaşdırılır [9, s. 23-24].

Linqvokulturologiyanın tədqiqat məqsəd və vəzifələri müxtəlif humanitar bilik sahələrində, o cümlədən dilçilikdə artıq mövcud olan elmi intensivlərə bir çox cəhətdən əlaqəlidir. Bundan əlavə, ayrılıqda götürülən bu məqsəd və vəzifələrin yalnız linqvokulturologiyaya aid olduğunu söyləmək mümkün deyil, çünki bu elmi fənn kompleks səciyyəlidir, çoxkomponentli xarakterə malikdir. Onun həm klassik, həm də müasir elmlərdən götürülmüş tərkib hissələri, komponentləri yalnız sistem daxilində spesifikdir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, “nəticədə, dilçilik elminin problemlərinin fənlərarası sahədə birləşməsi ona gətirib çıxara bilər ki, linqvokulturologiya barədə yalnız birləşdirən elm kimi yox, həm də sistemləşdirən elm kimi danışmaq mümkün olar” [10, s.37].

Linqvokulturologiyanın əsas anlayışları bunlardır: mədəni semalar, mədəni fon, mədəni kod, mədəni konseptlər, mədəni konnotasiyalar. Bu anlayışlar vasitəsilə dil vahidlərindəki mədəni informasiya, yəni mədəniyyətlə bağlı məlumat təqdim edilə bilər.

Ümumiyyətlə, dil – mürəkkəb hadisədir. “Dilin mürəkkəb mahiyyətini əks etdirmək üçün Y.S.Stepanov onu bir neçə obrazda təqdim etmişdir, çünki bu obrazların heç biri dilin bütün tərəflərini tam əks etdirə bilmir: 1) dil fərdin dili kimi; 2) dil dillər ailəsinin üzvü kimi; 3) dil struktur kimi; 4) dil sistem kimi; 5) dil tip və xarakter kimi; 6) dil kompüter kimi; 7) dil düşüncə məkanı kimi və “ruhun evi” (M.Haydeqqer) kimi, yəni dil insanın mürəkkəb koqnitiv fəaliyyətinin

nəticəsi kimi. Yeddinci obrazın mövqelərinə müvafiq olaraq, dil, birincisi, xalqın fəaliyyətinin nəticəsidir; ikincisi, yaradıcı şəxsiyyətin və dili normallaşdırıcıları (dövlətin, norma və qaydaları işləyib hazırlayan institutların) fəaliyyətinin nəticəsidir.

XX əsrin sonlarında bu obrazlara daha biri əlavə olundu: dil mədəniyyətin məhsulu kimi, onun mühüm tərkib hissəsi və mövcudluğunun şərti kimi, mədəniyyət kodlarının formalaşması faktoru kimi” [Bax: 9, s.7].

Dilin milli mədəniyyətlə əlaqəsi çoxyönlüdür. Dil və mədəniyyətin əlaqəsi hər bir dildə nitq təcrübələri ilə standartlaşdırılan, obrazlar sistemi olan, etnomədəniyyət çərçivəsində müəyyən bir rəmzi mənə daşıyan mədəniyyət koduna malikdir. Mədəni kodların təsviri ilə bağlı olaraq, tədqiqatçılar mənənin [11], əsas, baza rolunu oynayan məlumatların, fon biliklərinin milli-mədəni komponenti anlayışlarına müraciət edirlər [12]. Bu anlayışlar bilavasitə “mədəni fon” anlayışının tərkib hissələridir. Mədəni fon ictimai həyat hadisələrini və tarixi hadisələri ifadə edən nominativ vahidlərin – söz və frazeoloji birləşmələrin xarakteristikasını verir. Mədəni fon, hər şeydən əvvəl, milli əlamətlər daşıyır. Mədəni fonla, mədəni mühitlə müəyyən edilən konnotasiyaların öyrənilməsi xüsusi maraq doğurur.

Mədəni konnotasiyanın mahiyyəti belə izah edə bilər: sözü müşayiət edən kulturoloji mənalar yalnız müəyyən bir dilə məxsusdur, buna görə də söz, tarixi-mədəni varlıq kimi, yalnız müəyyən bir milli mədəniyyət kontekstində tam şəkildə başa düşülə, mənə isə anlaşıla bilər.

Hər bir dilin, hər bir mədəniyyətin özünün spesifik mənaları – konnotasiyaları meydana gəlir. Onların yaranma mexanizmi mənənin ayrı-ayrı aspektlərinin qüvvətləndirilməsi ilə bağlıdır. Bu zaman sözün daxili formasının rəngarəngliyi həlledici amil kimi çıxış edir, onun əsasında daha sabit assosiasiyalar yaranır. Assosiasiyalar konnotasiyaların əsasını təşkil edir. Adətən, konnotativ sözün daxili formasında denotativ ayrı-ayrı əlamətlərinin obrazı öz əksini tapır.

Mədəni konnotasiya, sanki, yaddaşın, tarixin dildə ifadəsidir, o, söz və söz birləşmələrinin diskursun növü ilə əlaqədar olaraq tanınmasına (indiki ümumi mədəniyyət kodunun) və yada salınmasına (keçmişin ümumi mədəniyyət kodunun) səbəb olur, söz birləşmələrinin sabitliyini təmin edir. Təsadüfi deyil ki, mədəni konnotasiyaların ifadə edilməsində frazeologizm və metaforaların xüsusi rolunun olması qeyd edilir. Yalnız mədəni konnotasiya sayəsində etnosun təcrübə xəzinəsi olan poetik xalq diskursu ilə əlaqə yaradılır. Bu əlaqə bizə frazeologizm və paremiyalara

əsaslanaraq mədəni dominantları ayırmaq imkanı verir. Ancaq bir çox tədqiqatçılar tərəfindən [13, s.263-305]haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, elə mənalar vardır ki, dünyanın bütün dillərində universal şəkildə ifadə olunur, buna görə də bütün frazeoloji və paremioloji vahidlər milli-mədəni konnotasiyaya malik olmur. Müəyyən mədəniyyətlərdə mədəni konnotasiyaların üst-üstə düşməsi xüsusi haldır, axı mədəniyyətlər müxtəlif dərəcədə uyğun ola bilər. Yəni eyni əşyaları ifadə edən leksika ayrı-ayrı xalqlarda eyni konotativ semantikaya malik olur. Bu isə müxtəlif millətlərin mədəniyyətlərarası əlaqəsindən xəbər verir. Məsələn, bir çox dillərdə *göyərçin* sözü sülh və ya sülhə can atmanı bildirir. “Göyərçin şəkli quşların şəkilləri arasında denotativdirsə, ayrılıqda konfrans zalında divara vurulmuş şəkil kimi sülh, döyüşdə ağ bayraq məğlubiyət mənasını bildirməklə konnotativ işlənmişdir”. [14, s.41]. Yaxud müxtəlif dillərdə *göy qurşağı* sevinc və ümidi təmsil edir, *sol, sağ* sözləri isə öz nominativ funksiyalarından başqa, ümumi ictimai mənə da kəsb edərək sol və sağ siyasi istiqamət, axın və meyillərin nümayəndələrini ifadə edir.

Hər hansı dildə mədəni kodlar, bir qayda olaraq, metaforalar – məcazlar vasitəsilə ifadə olunur və bunun əsasında mədəniyyətin antropomorfik (insan formalı, insanabənzər), artefakt (rəmzi mənə daşıyan hər hansı bir süni yaradılmış obyekt, insan fəaliyyətinin, insan əməyinin nəticəsi olan məhsullar), zoomorf (insanların heyvanlara aid xüsusiyyətlərlə verilməsi), qastronomik (kulinariya ilə bağlı) və digər kodları ayrılır.

1990-cı illərin əvvəllərində rus dilçiliyində meydana çıxan “mədəni konsept” termini xalqın ruhunu, dil ilə bağlı təsəvvürlərin etnik xüsusiyyətlərini əks etdirməyə çalışır. Y.S.Stepanovun fikrinə görə, mədəni konsept həm mədəniyyətin insan şüurunda izləridir, həm də onun vasitəsilə insan özü mədəniyyətə daxil olur, bəzi hallarda isə ona təsir də edir[15, s.40].

Linqvokulturoloji təhlilin əsas vahidi olan linqvokulturemabir termin kimi dilçiliyə V.V.Vorobyov tərəfindən daxil edilmişdir[16]. Etnomədəni dəyərlərə maliksözlər, söz birləşmələri, mətnlər bu xüsusiyyətdə çıxış edə bilər. Lakin müxtəlif dil səviyyələri və onlara aid vahidlər mədəniyyətlə bağlı xüsusiyyətlərə eyni dərəcədə malik deyil. Frazeoloji vahidlər bu planda daha çox linqvokulturoloji potensiala malikdir, çünki “dildə mədəni-milli etalonlarla, stereotiplərlə, mifologemlərlə və s. ilə assosiasiya edilən və nitqdə istifadə edildikdə bu və ya digər linqvomədəni birlik üçün səciyyəvi mentaliteti canlandırır

məhz həmin bədii ifadələr sabitləşir və frazeolojiləşir”[3, s.233].

Linqvokulturoloji kontekstdə konnotasiya məsələsi linqvokulturoloji kateqoriya olan dil işarəsinin daxili forma probleminin məntiqi davamıdır. Linqvokulturoloji kontekstdə konnotativ mənə dedikdə dil vahidinin konnotativ semantikasındakı milli-mədəni xüsusiyyətlərin dil və mədəniyyətin əlaqəsi kontekstində öyrənilməsi nəzərdə tutulur. V.A.Maslovanın fikrincə, mədəni konnotasiya anlayışı linqvokulturologiyanın vəzifələri ilə əlaqədar olaraq, onun əsasını təşkil edir və dil işarəsində mədəniyyətin eksponenti (göstəricisi – A.B.) kimi müəyyən edilir[9, s.53].

Hazırda konnotativ mənə məsələsi elmdə ən mübahisəli məsələlərdən biridir, konnotasiya anlayışının həcmi isə hələ tam olaraq müəyyənləşdirilməmişdir. “Konnotasiya” anlayışı o qədər çoxşaxəlidir ki, tətbiq edildiyi sahədən asılı olaraq, ona müxtəlif izahlar, təriflər verilir. Üslubiyyatda “konnotasiya” emosional qiymətləndirmə ilə bağlı üslubi çalar[17], tərcüməşünaslıqda – praqmatik mənə[18], linqvistik ölkəşünaslıqda – milli çalara malik əlavə məlumat[11], psixologiyada semantik assosiasiyalar kimi [19] başa düşülür.

Ümumiyyətlə, müasir dilçilikdə konnotasiya nəzəriyyəsi çox zəngindir və semantik, semiotik, üslubi, psixoloji, fəlsəfi və məntiqi aspektlərdə öyrənilir. Ənənəvi nöqtəyi-nəzərə görə, konnotasiya mənənin denotativ aspektinə əlavədir. Belə ki, emosionallıq, ekspressivlik, qiymətləndirmə və funksional-üslubi komponentlər əsas – əşyəvi-məntiqi, denotativ mənəyə əsaslanır, yəni konnotasiya denotasiyaya münasibətdə ikinci dərəcəlidir.

Dilçilikdə konnotasiya anlayışı altında “dil vahidinin leksik mənasının bir hissəsi olan assosiativ əlamətlər” nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, qeyd olunur ki, konnotasiyalar “kommunikantların təcrübəsi ilə də, dil sistemi ilə də formalaşır...” [20, s.34-35].

Konnotativ mənələr dünya haqqında məlumatlarla emotiv (hissi) qavrayış haqqında məlumatları, nitq subyektinin ifadə edilənə münasibətini birləşdirir, obyektiv və subyektiv semantikanı əlaqələndirir, eyni zamanda, assosiativ-obrazlı və emosional-qiymətləndirici mənə komponentlərinə malikdir. Sözlərin əlavə, konnotativ mənələri çox vaxt gizli olur, lakin dil daşıyıcısı tərəfindən başa düşülür. Bu mənələr linqvistik və ekstralinqvistik amillərin təsiri ilə qazanıla və zamanla dəyişilə bilər. Beləliklə, “konnotasiya” anlayışına geniş spektrli (üslubi, praqmatik, psixolinqvistik, linqvokoqnitiv, linqvokulturoloji) məlumat daxildir.

“Konnotasiya” anlayışı həm geniş, həm də dar mənada şərh edilə bilər. Geniş mənada şərh etdikdə, dil vahidinin maddi-əşyevi və ya denotativ, həmçinin qrammatik mənasını tamamlayan və bu zaman ekspressiv funksiya yerinə yetirən hər hansı bir komponent nəzərdə tutulur. Dar mənada şərh etdikdə, konnotasiya dil vahidinin nitqdə istifadəsi zamanı onun obyektiv mənasına əlavə edilən, ifadə olunan reallıq haqqında assosiativ-obrazlı təsəvvürləri əks etdirənməyə komponenti kiminəzərdən keçirilir.

Ümumiyyətlə, ənənəvi linqvistik kontekstdə konnotasiya aşağıdakı əlamətlərlə səciyyələnir:

a) konnotasiya semantik mənadır;

b) konnotasiya dil vahidlərinin semantikasına uzual və ya okkazional şəkildə daxil olur;

c) konnotasiyanıq subyektinin gerçəkliyə emosional-qiyətləndirici münasibətini ifadə edir;

ç) konnotasiya məcazlar şəkildə üslubi forma qazanır;

d) konnotasiya ekspressiv effekt yaradır [21, s.5].

Şübhəsiz ki, linqvistik kateqoriya kimi, xüsusən də linqvokulturoloji tədqiqat çərçivəsində konnotasiyanın bu əlamətlərinin sayını artırmaq olar.

Konnotasiyanın linqvokulturoloji əhəmiyyətindən danışarkən konnotasiyanın əsasını təşkil edən əlamətlərə nəzər yetirmək lazımdır. Həmin əlamətlər əsasında konnotasiyaya belə tərif verilir: Konnotasiya dil vahidinin semantikasının uzual və ya okkazional hissəsini təşkil edən, mövcud anlayışın ikinci dərəcəli, lakin daimi əlamətləri əsasında yaranan, gerçəkliyin bir hissəsi haqqında assosiativ-obrazlı təsəvvür şəkildə təzahür edən, subyektin obyektə emosional-qiyətləndirici münasibətini ifadə edən və milli-mədəni dil xüsusiyyətlərinə istinad edən semantik mənadır.

Mədəni konnotasiya – mədəniyyət kateqoriyalarında mənanın denotativ və ya obrazlı şəkildə motivləşdirilmiş aspektlərinin izahıdır [3, s.214-215]. Bu termin dilçiliyə 1993-cü ildə V.N.Teliya tərəfindən daxil edilmişdir. Milli-mədəni konnotasiya konsepsiyası V.N.Teliyanın frazeologizmlərin linqvokulturoloji təhlili ilə məşğul olan məktəbi tərəfindən intensiv şəkildə işlənir. V.N.Teliyaya görə, dil vahidlərinin milli-mədəni konnotasiyası onların mənasını etalonlarla, stereotiplərlə və digər mədəni əlamətlərlə obrazlı assosiasiyalar formasında uzual şəkildə müşayiət edir [22, s.312-313].

Ümumiyyətlə, hər hansı bir dil vahidinin milli-mədəni konnotasiyasının müəyyən edilməsində həmin vahidin aid olduğu ölkənin, xalqın, millətin mədəniyyəti ilə bağlı məlumat mühüm rol oynayır. Anlayışın

əlamətləri əsasında yaradılan assosiativ obrazla mədəni əlamətlərin qarşılıqlı əlaqəsi milli-mədəni konnotasiyanın məzmununu təşkil edir. Bu qarşılıqlı əlaqə yalnız interaktiv rejimdə, yəni mədəni və lingvistik bilik və təcrübənin olması ilə mövcud ola bilər.

Sözlərin mənasında denotativ və konnotativ aspektlər özünü göstərir. Hər hansı bir əşyanın müəyyən dil kollektivində semantik baxımdan təsviri həmin əşyanın hansı sivilizasiya çərçivəsində nəzərdən keçirilməsindən asılıdır. Semantikaya, o cümlədən də konnotativ mənaya ekstralingvistik amillərin böyük təsiri vardır. Dil vahidlərində özünü göstərən konnotativ semantika dil və cəmiyyət, dil və təfəkkür, dil və mədəniyyət məsələləri ilə də sıx bağlıdır. Belə ki, hər hansı sözün konnotasiyası həmin sözün istifadəçisi olan millətlərin təfəkküründən, mədəniyyətindən asılı olaraq müxtəlif şəkildə təzahür edə bilər. Məsələn, *qurd – canavar* sözünü götürək. Bu sözün konnotasiyaları müxtəlif dillərin daşıyıcıları tərəfindən fərqli şəkildə təzahür edir. Belə ki, insanın heyvanla müqayisəsi universal xarakter daşıyır, çünki insan onu əhatə edən gerçəkliyi müşahidə edərkən, özü ilə heyvanlar aləminin digər nümayəndələri arasında oxşarlıq və fərqlər müəyyən edir. Amerika dilçisi M.Blekcanavar *adam* ifadəsini şərh edərkən bu metaforanın əsasını təşkil edən assosiativ əlamətlərdən danışır və bu zaman *canavar* (*qurd*) sözünün həqiqi mənasına deyil, ilk növbədə, bu yırtıcı heyvan haqqında yaranmış stereotip təsəvvürlərə əsaslanır [23, s.41-42].

Canavar – qurd konseptinin müxtəlif dillərdə geniş spektrli, oxşar və fərqli konnotasiyaları vardır. M.V.Kutyevadillərarası semantik fərqliliyin mahiyyətini aşağıdakı tərzdə müəyyənləşdirir: “Simvolik mənalar assosiasiyalara əsaslanır və leksemlərdə eksplisit şəkildə ifadə olunmur. Rus dilinin daşıyıcısı düşüncəsiz insan haqqında “нудыдятел” deyə bilər, ispan isə eyni şeyi zövqsüz, alabəzək paltarlı adam haqqında söyləyir” [24]. Bu deyilənlər *canavar – qurd* sözünün məcazi mənada işlənməsinə də aiddir. Rus dilinin daşıyıcıları üçün bu metafora sərt və bədxah insanları ifadə edir, azərbaycanlılar üçün isə həm ən yüksək tərif, yenilməzlik, mərdlik, dözümlülük, qorxmazlıq, azadlıq, müstəqillik və vətənpərvərliyin sinonimi, türklüyün rəmzi – qədim türklərin əsas totemlərindən biri kimi meliorativ konnotasiyaya, həm də hiyləgər, təcrübəli, çoxbilmiş insan mənasında, qəddarlıq, acgözlük və tamahkarlıq rəmzi kimipeyorativ konnotasiyaya malikdir. Müsbət konnotativ semantikalı *qurd* sözü *qurd ürəkli*, *qurd ürəyi* (yemək) kimi söz birləşmələrində, mənfi konnotativ semantikalı *qurd* sözü isə *köhnə qurd*, *qoca qurd*, *qoca canavar* tipli birləşmələrdə də işlənir. Nümunələrə nəzər

salaq:

O kimdir ki, bu qurdların qabağına çıxsın[25, s.46]; – *Mən başa düşə bilmirəm, bu necə adamdır? – Əhliman əl-qolumu ölçə-ölçə deyilməyə başladı. – Qurd ürəyi yeyib elə bil. O hündürükdə hasarı aşasan, evin düz qabağından keçib, həyatın ayağında tövləni yarasan! Sonra da elə ağır quzunu götürüb aparasan! Bu, ancaq təcrübəli oğruların işi ola bilər!*[26, s.150-151]; – *Hə, Baratov başını tərpatdi, – Çolaq Rəmzi köhnənin qurdudur*[25, s.78]; *İndicə öyrəndim ki, Qoca qurd neçə gündür həbs olunubmuş*[25, s.230]; *Deməli, general Baratov! Qoca canavar hələ bir onunla görüşüb başına gələnləri danışmağı tələb edirdi*[25, s.111]; *Məltəmin əri Salehi həbsdən, özünü ölümdən qurtardı, xarici düşməndən geri qalmayan yerli canavarların saldıği çirkəbdən dartıb çıxardı, öz ailəsinə və düz yoluna qaytardı*[25, s.62] və s.

Bəzi nümunələrdə isə *qurd* sözünün müsbət və ya mənfi konnotasiya bildirməsi ondan əvvəl işlənən təyinlə daha aydın xarakterizə edilir. Məsələn:

Gülfət xanım sakitcə dayanıb qulaq asırdı. Bu hiyləgər qurdun dedikləri başına batırdı[27, s.335].

Konnotativ mənaya malik sözlərin semantik-üslubi təhlili hər bir dilin daşıyıcılarının milli-psixoloji portretini yaratmaq üçün qiymətli informasiya verir. Belə bir fikir irəli sürülür ki, canavar “köçəri həyat sürən, ovçuluq və balıq ovu ilə yaşayan, həmçinin dağlarda yaşayan xalqlar arasında, adətən, ağıl və zadəganlığı, oturaq həyat sürən əkinçi və maldarlarda isə şər və aqressivliyi təcəssüm etdirir” [28]. Şərq xalqlarına məxsus ibrətamiz hekayələrdə hər ikisi – həm qəddar, həm də mərhəmətli canavar (*qurd*) iştirak edir və insan təbiətinin hər iki üzünü təmsil edir.

O da qeyd olunmalıdır ki, konnotasiyada implisit informasiya ifadə olunduğu üçün nitq subyekti mədəni konnotasiyanı hər zaman anlaya bilmir, yəni mədəni konnotasiya heç də hər bir ünsiyyət şəraitində dərk edilmir, anlaşılır. Ancaq o, hər zaman eksplisit, təsviri şəkildə ifadə edilə bilər və həmişə nitq aktının konkret tipinə aid olmur, həmişə bu və ya digər diskursla bağlı olur. Məsələn, qeyd olunan mənələrdən başqa, Azərbaycan dilində *qurd* sözünün hətta “pul” konnotasiyası da vardır ki, bu konnotasiya müasir dövrün məhsuludur və jarqon səciyyəlidir:

– *De görüm, qurdun var?*

– *Qurd nədir, dayı?*

– *Əşi, sən balqabaqsan məgər? Heç nə anlamırsan məgər?*

– *Yox.*

– *İndi ki, yox, onda de görüm, pulun var?*

– *Yetim oğlanam, məndə pul nə gəzir?*

– *Demək, qurdun yoxdur!*[25, s.54].

Nümunədən görüldüyü kimi, *qurd* sözünün implisit konnotativ mənası (pul) dialoq iştirakçılarının ikisinə də məlum olmur. Deməli, “pul” konnotasiyası *qurd* sözünün semantikasına uzual deyil, okkazional şəkildə daxil olduğu üçün Azərbaycan dilinin bütün daşıyıcıları üçün aydın deyil.

Konnotasiyaların linqvokulturoloji kontekstdə tədqiqi zamanı dil situasiyalarında tez-tez müşahidə olunan, cəmiyyətdə baş verən ictimai-mədəni dəyişiklikləri əks etdirən daha bir konnotativ xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır. İ.M.Kobozevanın fikrincə, bir dildəki sözlərin konnotasiyaları çox zaman digər dillərin daşıyıcılarına məlum olmur, buna görə də öz dilindəki sözdə mövcud olan mənfi konnotasiyaları ləğv etmək istədikdə, dilə alınma yolu ilə elə ekvivalent daxil edilir ki, o, həmin mənfi konnotasiyalardan məhrum olur və söz alan dildə yeni konnotasiyalar qazanır. Bu konnotasiyalar sinonimik neologizmin götürüldüyü dilin aid olduğu ölkə haqqında təsəvvürlərlə əlaqəli olur[29, s.94]. Deməli, nəticədə, doğma dildə pis münasibətləri əks etdirən, mənfi çalarlı reallıqlar başqa cür adlandırılmağa başlanır. Görünür, bu, həmin sözlərin ilkin mənasını yumşaltmaq, pərdələmək və ya ona daha önəmli status vermək məqsədi ilə edilir. Çox güman ki, bu prosesin əksi də müşahidə oluna bilər, yəni mənfi konnotasiyalar daşımayan xarici söz başqa bir dil tərəfindən alınır və yeni sosial-mədəni mühitlə əlaqədar olaraq, əlavə mənfi konnotasiyalar qazanır.

Konnotasiya, semantik mənanın hissəsi kimi, ikinci dərəcəli, lakin sabit əlamətlərlə yaradılır, linqvomədəni birliyə, yəni dilçiliklə mədəniyyətin birliyinə istinad edir, gerçəklik haqqında assosiativ-obrazlı təsəvvür formasında meydana gəlir, dil və nitq səviyyələrində müxtəlif formalar qazanır, obyektə emosional-qiyətləndirici münasibət ifadə edir. Həm dil hadisələrinin mədəniyyət əlamətləri ilə əlaqədə şərhli, həm də konnotasiyaların başqa dillərdən götürülməsi hadisələrinin izahı milli-mədəni hadisələrdən və dil kollektivinin həyatında onların özəlliklərindən danışmağa imkan verir.

Hər bir dilin semantikasında həm ümumi mədəni universalilərin əksi, həm də konkret xalqa məxsus mədəniyyətin xüsusiyyətləri–lakunalar (*lakunalatın* sözüdür, “çökək, çuxur, batıq” mənalarını verir) vardır. Lakuna həm dar, həm də geniş mənada işlənir. Dar mənada lakuna, yəni dil lakunası dedikdə, bu və ya digər anlayışı ifadə edən

sözün dilin leksik sistemində olmaması başa düşülür. Geniş mənada lakuna isə mədəniyyətin dildə və bu mədəniyyətin daşıyıcılarının nitqində öz əksini tapan, kommunikasiya prosesində başqa linqvomədəniyyətin daşıyıcıları tərəfindən ya tamamilə anlaşılmayan, ya da tam başa düşülməyən milli-spesifik elementidir. Deməli, geniş mənada lakuna dedikdə, dil vahidinin milli-mədəni konnotativ semantikasına nəzərdə tutulur.

Etnos mədəniyyətinin xüsusiyyətləri linqvistik mentallığın milli-spesifik komponentinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Buna görə də hər bir dildə dünyanın konseptual mənzərəsi milli özünəməxsusluq əsasında formalaşır. Linqvistik mentallığın milli-spesifik komponentinin reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq, dilçilik ədəbiyyatında mədəni konnotasiya hadisəsi haqqında daha tez-tez söhbət gedir.

Mədəni konnotasiya denotativ mənaya əlavə əlamətdir ki, milli-mədəni təcrübəyə dair məlumatları özündə birləşdirir. Məhz milli təcrübə dilin bütün səviyyələrdə xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Hər bir dilin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, həmin dildə danışanların şüurunda dünya haqqında müəyyən mənzərə yaranır və insan dünyanı o prizmadan görür. Dünyanın dil mənzərəsi xalqın çoxəsrlik təcrübəsi ilə hazırlananların və dünyada mövcud olanların dildəki nominasiya vasitələri ilə həyata keçirilən təsviridir.

Dil daşıyıcıları dünyanın dil mənzərəsini formalaşdıran mədəni konseptlərimədəni konnotasiyalar vasitəsilə şərh edirlər. Ancaq mədəni konnotasiyaların əksəriyyətində hətta dil daşıyıcıları üçün də hər zaman aydın olmayan implisit məlumatlar olur.

Beləliklə, mədəni konnotasiyanın funksiyası bütün dillər üçün universal olmayan xüsusiyyətləri dilin konseptual sisteminə əlavə etməkdən ibarətdir. Bu isə hər bir konkret dilin spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

“Koenə görə, söz eyni zamanda həm denotativ, həm də konnotativ ola bilməz: “Konnotasiya və denotasiya – antaqonistdir. Eyni vaxtda həm emosional, həm də ağıllı cavab vermək olmaz. Onlar kəskin şəkildə bir-birinə ziddir və birinin meydana çıxması üçün digəri yox olmalıdır”[30, s.202].

Leksikanın konnotativləşdirilməsi sahəsinin araşdırılması milli-mədəni konnotasiyaların semantik kateqoriya kimi müəyyən edilməsi yollarından biri hesab edilir. Müasir cəmiyyətin inkişafı şəraitində dilin mədəniyyət kontekstində öyrənilməsi dilçiliyin, o cümlədən digər humanitar fənlərin inkişafının əsas istiqamətlərindən biridir. Müxtəlif

milli mədəniyyətlərin nümayəndələri dünyanı eyni üsullarla dərk etmirlər. İdrak fəaliyyətinin nəticələrindəki fərqlər bunu göstərir. Həmin nəticələr müxtəlif xalqların dil anayışlarının spesifikasında və dili dərk etmə xüsusiyyətlərində öz əksini tapır. Milli-mədəni spesifikaya əsasən, mətn və gerçəklik arasında müxtəlif xarakterli əlaqələr – mətdə öz məzmununu, mənasını dəyişən əlaqələr müəyyən edilir. Dünyanın dil mənzərəsinə xas olan milli-spesifik xüsusiyyətlər mətnin bütün səviyyələrində əks olunur: fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik. Dünyanın dil mənzərəsinin daha aydın milli-mədəni spesifikasi etnokonnotativ açar sözlərdən, milli-mədəni rəmzlər ifadə edən xüsusi isimlərdən, etnoeydemlərdən (*eydemyunan* sözüdür, “obraz” mənasını verir), daxili mədəniyyətin spesifik ünsürlərini ifadə edən sözlərdən və s. ibarət leksik sistem vasitəsilə göstərilir. Belə ki, xalqın mədəni ənənələri ilə bağlı olan gündəlik-təcrübi, tarixi və mənəvi təcrübəsi dildə əks olunur.

Xalqın mədəniyyətinin spesifik və unikal olan bütün incəlikləri dildə əks olunur. Keçmiş dövrlərin izləri hazırda atalar sözü və zərbi-məsəllərdə, frazeologizmlərdə, metaforalarda, mədəniyyət rəmzlərində və s. mühafizə edilir. Çünki onlar xalqın mədəniyyət və mentaliteti haqqında məlumatların ən qiymətli mənbəyidir, onlarda, sanki, mif, əfsanə və adətlər saxlanılır. Məşhur rus dilçisi B.A.Larin yazırdı: “Frazeologizmlər həmişə xalqın düşüncələrini, ictimai quruluşu, öz dövrünün ideologiyasını dolayısı ilə əks etdirir. Səhər işığı bir damla şəhdə əks olunduğu kimi əks olunur” [Бах: 9, s.4]. Eyni fikri məcazlar, simvollar və s. barədə də demək olar.

Həqiqətən də, hər hansı bir xalqın, millətin ənənələri, mentaliteti, dünyagörüşü, mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin üzə çıxarılmasında milli-mədəni konnotasiyaya malik frazeoloji və paremioloji vahidlər ən önəmli mənbələrdən biri hesab edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учебное пособие. М.: Флинта; Наука, 1998, 212 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974, 448 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996, 288 с.

4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976, 613 с.
5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: изд-во АН СССР, 1963, 255 с.
6. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. М.: Изд-во АН СССР, 1959, 382 с.
7. Лихачев Д.С. Литература – реальность – литература. Л.: Сов. писатель, 1984, 271 с.
8. Лотман Ю.М. Избранные статьи в трех томах. Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллинн: Изд-во «Александра», 1992, 479 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001, 208 с.
10. Тхорик В.И., Фанян Н.Ю. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация. М.: Изд-во ГИС, 2005, 260 с.
11. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. М.: Русский язык, 1980, 320 с.
12. Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Культура и текст. Введение в лакунологию: Учеб. Пособие. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2008, 144 с.
13. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. I. Введение // Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999, с.263-305.
14. Veysəlli F.Y. Semiotika. Bakı: Mütərcim, 2010, 334 s.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Языки русской культуры, 1997, 824 с.
16. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. М.: Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 1997, 331 с.
17. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. М.: Либроком, 2009, 240 с.
18. Комиссаров В.Н. Теория перевода. М.: Высшая школа, 1990, 253 с.
19. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). М.: Наука, 1974, 366 с.
20. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М.: Едиториал УРСС, 2009, 208 с.
21. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986, 143 с.
22. Телия В.Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых

- единиц // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности / Отв. ред. В.Н.Телия. М.: Наука, 1991, с. 36-66.
23. Black M. Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. Ithaca; New York: Cornell University Press, 1962, 276 p.
  24. Кутьева М.В. Переносная семантика общеупотребительной лексики испанского языка в аспекте лингвокультурологии. М.: РУДН, 2011, 216 с.
  25. Elxan Elatlı. Ölüm ağacının kölgəsində. Bakı: Elgün, 2017, 300 s.
  26. Elxan Elatlı. Rəncərədə görünən kölgə. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2015, 206 s.
  27. Elxan Elatlı. Xəyanət. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2015, 376 s.
  28. Хазанкович Ю. Г. Образ «волка» в фольклоре и литературе: к проблеме архетипа. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-volka-v-folklore-i-literature-k-probleme-arhetipa>
  29. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: Учебник для вузов. М.: УРСС, 2000, 350 с.
  30. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. Том 1-2. М.: Изд.-воим. Сабашниковых, 1998, 944 с.

Айтен Бейлярова

**Коннотативное значение в лингвокультурологическом
контексте
Резюме**

Под коннотативным значением в лингвокультурологическом контексте подразумевается изучение национально-культурных особенностей коннотативной семантики языковой единицы в контексте связи языка и культуры. В выявлении национально-культурной коннотации какой-либо языковой единицы важную роль играют сведения, связанные с культурой данной страны, народа, нации. В каждом языке, в каждой культуре появляются свои специфические значения – коннотации. Механизм их зарождения связан с усилением отдельных аспектов значения. В выражении культурных коннотаций особая роль принадлежит фразеологизмам и метафорам. Однако имеются такие значения, которые во всех языках мира обладают универсальным выражением, и поэтому не всем фразеологическим и

паремиологическим единицам свойственна национально-культурная коннотация. Совпадение культурных коннотаций в определённых культурах – особый случай, так как в различной степени культуры могут соответствовать друг другу. Иначе говоря, лексика выражающая одни и те же предметы, у отдельных народов имеет одинаковую коннотативную семантику. А это является показателем межкультурных связей различных наций.

Aytan Baylarova

**Connotative meaning in the linguoculturological context
Summary**

By connotative meaning in the linguocultural context is meant the study of the national cultural features of the connotative semantics of the linguistic unit in the context of the connection between language and culture. In identification the national and cultural connotation of a language unit, information related to the culture of the country, people, and nation plays an important role. In each language, in each culture appear their specific meanings – connotations. The mechanism of their inception is associated with the strengthening of certain aspects of meaning. In the expression of cultural connotations a special role belongs to phraseological units and metaphors. However, there are meanings that in all languages of the world have a universal expression, and therefore not all phraseological and paremiological units are characterized by a national cultural connotation. The coincidence of cultural connotations in certain cultures is a special case, since in varying degrees cultures can correspond to each other. In other words, the vocabulary expressing the same objects, in different peoples has the same connotative semantics. And this is an indicator of the intercultural ties of different nations.